

Orta Çağ tarih yazıcılığında rüya motifi: Sultan Sencer ve Cengiz Han örneği

Bilen YILMAZ

Dr.

Bağımsız Araştırmacı

bilenyilmaz111@gmail.com

 0000-0002- 0310-6930

Öz: Rüya, insanoğlunun varoluş serüveninde yerini alan, gelecek, Tanrı, ölüm ve sonrasına dair sorgulamanın inanç temelinde işlenmesiyle anlam kazanmış bir kavramdır. Sümerlerden itibaren, bilinen en eski yazılı kayıtlarda rüyalardan bahsedilmiş; Animizm, öğreti dinleri ve semavi dinlerin önemli bir motif olarak rüyaları referans aldığı görülmüştür. Gerek kutsal kitaplarda yer alması ve gerekse de peygamberlerin rüyalara verdiği önem nedeniyle, rüya anlatıcılığı ve rüya yorumculuğu kutsiyet dairesi içine dâhil edilmiştir. Orta Çağ tarih yazıcılığında, tarihe iz bırakan devlet adamları hakkında yazılan eserlerin büyük çoğunluğunda rüya motifinin kullanıldığı görülür. Biz bu makalede, rüya motifinin tarih yazıcılığındaki yerine teorik bir açıklama getirdikten sonra, icraatlarıyla adını tarihe yazdırmış iki devlet adamı olan Sultan Sencer ve Cengiz Han'a dair bazı eserlerde geçen rüyaları doğrudan naklettik. Seçmiş olduğumuz rüyaların ana temalarının ve kullanılan motiflerin benzerliğine dikkat çekmeye çalıştık. Bu bağlamda iki farklı inanca sahip bu iki hükümdarın, yine farklı inançların etkisinde yazılan eserlerde nasıl sunuldukları meselesi de bu makalenin ana sorunsalıdır. Rüyalarda hangi konuya odaklanıldığı, hangi kavramların öne çıkarıldığı ve bunların tarihi kayıtlarla ne ölçüde örtüştüğü meselesi de bu makalede cevap aranan sorular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazıcılığı, Orta Çağ, Rüya Motifi, Sultan Sencer, Cengiz Han

The dream motif in medieval historiography: The example of Sultan Sanjar and Genghis Khan

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:

19.03.2025

Kabul Tarihi:

21.04.2025

Abstract: Dreams, deeply rooted in belief systems, have accompanied the human journey by offering insight into questions surrounding the future, God, death, and the afterlife. Since the Sumerian era, they have appeared in the earliest known written records and have been referenced in animistic, doctrinal, and celestial religions as significant motifs. Their inclusion in sacred texts and the importance attributed to them by prophets have elevated dream narration and interpretation to a sacred dimension. In medieval historiography, dream motifs frequently appear in narratives about statesmen who shaped historical trajectories. This article initially provides a theoretical framework for understanding the place of dreams in historiography and then analyzes specific examples—namely, the dreams of Sultan Sanjar and Genghis Khan, two prominent rulers known for their historical impact. The analysis draws attention to the thematic and symbolic similarities present in their recorded dreams. It also focuses on how these two figures, each shaped by distinct belief systems, are portrayed in texts influenced by different religious and cultural contexts. The study investigates which subjects and symbols are emphasized within the dreams and considers how these narratives align with, or diverge from, established historical records.

Keywords: Historiography, Medieval, Dream Motif, Sultan Sanjar, Genghis Khan

Extended Summary

Purpose

The purpose of this article is to make observations about the dream motif that we frequently see in historical sources written about two great statesmen who we think directly affected the course of Turkish and Islamic history. Thus, it was tried to determine what kind of effects the dream motif had in historical writing and what kind of connections it had with the social realities of the period in which it was written. Another aim of ours was to determine how the dreams recorded about Sultan Sanjar and Genghis Khan, who had different religious beliefs, were conveyed by writers with different beliefs.

Method

At the beginning of our article, we first mentioned the main lines of medieval historiography. We tried to determine the approaches of various civilizations and religions in historiography. Then, while trying to determine how and for what purpose dream motifs entered historiography, we provided information about how different civilizations used this motif. Sultan Sanjar and Genghis Khan, whom we took as examples for our article, are two statesmen who left important marks on Turkish history, both directly and indirectly. Since the historical works written about them were written on the axis of various beliefs, from Shamanism to Christianity and Islam, we had a wide area of study on the dream motif.

Results and Discussion

The dream motif has taken shape and gained meaning along with human history and has found its place in oral and written works over time. It is understood that the dream motif, which is a line of development based on belief, was put into writing by the first civilizations of Mesopotamia. This motif, which first found its place in Animism and doctrinal religions, has increased in reliability and credibility with its place in the divine religions, by the prophets themselves, or in hadith narratives about the prophets. This form of narration, which is also seen in mythological works about the creation and state formation processes of many nations, has become an important element of the tradition of historiography through Judaism, Christianity, and especially Islam. As the area of use and influence of the motif has increased, dream interpretation has also become a job that is taken equally seriously; dream interpreters have been appreciated by both society and rulers. Thus, dream motifs, which give legitimacy to the government and the ability to see the future to the ruler, have been frequently used in works written about statesmen who have left their mark on history. Sometimes, these motifs emphasized the helplessness of the ruler in the face of death or that the disasters that befell him were a message from God.

Conclusion

Sultan Sencer and Genghis Khan, two statesmen who left deep traces in Turkish Islamic history from similar or different perspectives, are among the most important reference sources of historiography. In the dream motifs related to Sencer, instead of lineage and legitimacy narratives, death, modesty and relationships with religious leaders, sheikhs, and similar community leaders came to the fore. Of course, this reflects the political and social developments of the period in a way that is compatible with historical reality. What directs these dreams is the mental state of a ruler who lost many of his family and close associates to the assassination, lived his life in fear of being killed, and was humiliated and captured for a long time. While Sultan Sanjar is recorded as a Turkish Islamic ruler who reunited the disintegrated state and deserved the title of "Great Sultan"; the next reference source of historiography was Genghis Khan, the great khan of the Mongols, whose name was unknown until this period and who became a cult while he was alive. Born and raised in the cultural geography of Shamanism, Genghis Khan was first highlighted with his sacred lineage and personal talents in a history book written under the influence of this belief. The work also painted a picture of Genghis Khan as having a fragile state of mind, fears and weaknesses under his strong leadership.

Like Sultan Sanjar, Genghis Khan was also sensitive about learning about the future and death. However, Genghis Khan, like all the power centers that stood in his way on the path to power, had also broken the influence of the clergy. What frightened him was not being killed; it was the fact that his body, which had almost become a deity in the eyes of his people, would vanish. There was much to say and write about this ruler who had ruled such a large geography, achieved such great successes; but also caused such great suffering. Although transformed versions of the Shamanist genealogical narrative of the Secret History can be seen in the works of Muslim and Christian historians; the emphasis on Genghis Khan's personal talent, military genius, foresight and that this success was the blessing of God himself prevails. In this context, the dream was processed with Islamic and Christian symbols and it was often indicated that Genghis Khan had a sincere devotion to these religions.

Giriş

Rüya motifi, hizmetleri ve önderliği ile milletlerin yaşamına maddi ve manevi değer katan şahıslar ile ilgili yazılı ve sözlü anlatım türlerinde sıkça görülen temel referans kaynaklarından biridir. Rüyalar, insanoğlunun varoluşuyla başlayıp, sorgulama yapması ve buna bir anlam arayışına girmesiyle birlikte bir kavrama; yazıya aktarılmasıyla da bir motife dönüşmüştür. Bu dönüşümün, inanç temelli bir gelişim çizgisi vardır. Nitekim MÖ 2300'lü yıllarda Akad Kralı Sargon'un gördüğü rüya gibi, Kâbe'yi yıkmaya çalışan Himyeri Kralı Tubba'nın gördüğü rüya (Öztürk, 2023: 28-29,35-36) da bu çizgidedir.

Rüya motifinin, tarihte büyük izler bırakan devlet adamlarına dair kayıtlarda yoğunlaştığını görmekteyiz. Nitekim Sultan Sencer (ö. 1157) bu özellikteki nadir hükümdarlardan biridir. Bu devrin ana kaynaklarında Sencer'in gördüğü veya onu konu aldığı rivayet edilen rüyalara sıklıkla yer verilmiştir. Sencer gibi tarihe geçmiş bir başka devlet adamı da Cengiz Han'dır (ö. 1227). Onu konu eden tarih kaynaklarında da rüya motifinin benzer şekilde kullanıldığı görülür. Bilindiği üzere, tarihi bilgi aktarım yollarından biri de rivayettir. Rivayetleri doğru olan ve olmayanlar şeklinde kategorilere ayırabiliriz. Bu rüyalar genel itibarıyla rivayet olsa da yaşanan dönemin siyasi ve toplumsal gerçekleri ile uyumlu oldukları görülür. Rivayetleri yazıya aktaranlar, rüya motifini hükümdarda olan ya da olması arzulanan özellikler ile işlemişlerdir. Bu sebeple hem Sultan Sencer hem de Cengiz Han'a dair kayıtlarda rüyalar meşruiyet, güç, kudret ve ölüm karşısındaki acizlik temalarıyla karşımıza çıkar. Nitekim ailesi ve vezirleri arasında çok sayıda suikast kurbanı olan Sencer ile ilgili rüyaların büyük çoğunluğunun "ölüm" temalı olduğunu görmekteyiz. Cengiz Han'ın ölüm kaygısı ise henüz yaşarken bir kült haline gelen bedenini ölümsüz kılma arayışıyla tezahür eder (Bretschneider, 1910: 37).

Tarih yazıcılığında geleneksel bir yaklaşım halini alan rüya motifi, inanç temelinde şekillenmiştir. Şamanizm etkisinde yazıldığı anlaşılan *Moğolların Gizli Tarihi*'nde (MGT) görülen kendine özgü motiflerin, Hristiyan Ebu'l-Ferec, Grigor, Kirakos ve Hayton gibi tarihçilerin eserlerinde yine münhasıran değişiklik arz ettiği görülür. İslam tarih yazıcılığı da bu şekilde bir inanç temeli üzerine kurgulanmıştır. Zira rüya motifi, İslam inancının temeli olan Kur'an'da sıkça geçtiği gibi, Hz. Peygamber'in hadisleriyle de pekiştirilmiştir. Böylece rüya, Allah'ın, Hz. Peygamber ile arasında bir iletişim biçimi olarak onaylandığı gibi; rüya tabir etmek de ciddiye alınacak bir uygulama olarak algılanmıştır (İmamoğlu, 2004: 41).

Türklerin İslamiyet'e geçişleri ile birlikte, birçok konuda olduğu gibi, eski inanç unsurlarının yeni din ile eklemlendiği, uyumlu hale getirildiği bir süreç yaşanmıştır. Özellikle de Şamanizm ve Gök Tanrı inançlarının esasen zaten İslamiyet öğretisiyle öteden beri uyumlu olduğu gerekçesine uygun olarak üretilen efsane kabilinden eserler bu sürecin tamamlanmasında etkin kullanılmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nın çeşitli varyantlarında bunu görmek mümkündür. Bu destan türlerinin ana unsurları arasında rüya motifinin sıkça kullanılmış olması, temelde hükümdar, halk ve Tanrı ilişkilerinin sınırlarını ve ele geçen iktidar gücünün meşruiyetini pekiştirmek için bir zemin inşa edilirken bir dayanak olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Türk İslam tarih yazım geleneğinin en karakteristik ve en donanımlı örneklerini vermiş olan Reşîdüddîn'in de eserinde bu destana yer vermiş olması tesadüf olmasa gerekir. Daha da önemlisi, Şamanizm etkisinde yazıldığı anlaşılan *MGT* yazarının bu destandan haberdar olmaması mümkün görünmez. Zira ikisinde de baş aktör (Oğuz Kağan ve Cengiz Han) benzer fetih politikasıyla, benzer istikametlerde ülkesini genişletmiş, yakın çevresindeki kişi ve kabilelerin ad babası olmuş ve ikisi de geleneksel bozkır kültürünün ortak hukuksal temelini korumayı görev bilmişlerdir.

Moğol tarihinin en kıymetli kaynaklarından bazılarını sunmuş olan Cüveynî, Reşîdüddîn, Karşî ve Cüzcanî gibi tarihçilerin eserleri, Türk İslam tarihi yazım geleneğinin birer örneği olarak, Moğollardan öncesine dair de geniş bir külliyat barındırırlar. İlk Türk İslam devletleri ve elbette ki Büyük Selçuklu Devleti'ne dair detaylar bulunan bu eserlerde gerek Sultan Sencer ve gerekse Cengiz Han ile ilgili ilginç rüya motiflerine yer verilmiştir. Rüya motifleri yalnızca İslami tarih yazıcılığında olmayıp, esasen tüm inançların temel öğretisinde yer bulmuş bir kültür motifidir. Bu nedenle adını andığımız iki devlet adamına dair Şamanizm ve Hristiyanlık etkisinde yazılmış eserler de makalenin temel kaynakları arasına girmiştir.

Orta Çağ tarih yazıcılığının temelini iktibas ve nakil usulü, oluşturur (Kütük, 2021: 45). İbn Haldun (ö. 1406)'un meşhur eseri Mukaddime'de (2007: 194) nakilci ve taklitçi tarih yazıcılığına dair derin bir eleştiri vardır. Ona göre (2007: 158) uydurma, süsleme ve rivayetçi tarihçilik, daha sonraki eserlere bilgi kirliliği olarak yansımıştır. Esasen bu dönem tarih yazıcılığında belirgin olan, tarih için değil; hanedan için yazma geleneğidir ki bunun da altında yatan, nemalanma, mevki makam edinme ve elbette maddi kazanç beklentisidir (Kütük, 2021: 49). Bu beklentiler, çoğu zaman anlatım üslubuna akıcılık katmak ve okuyucuyu tesir altına almakla karşılanabileceği için rüya motiflerinden de sıkça bu amaçla yararlanılmıştır. Bu noktada rüya motifleri, iktidar gücünü, bu gücün kutsiyetini, gelecekte elde edilecek büyük başarıları konu edindiği gibi; güç, kudret ve kibir nedeniyle eleştirilmek istenen devlet adamının ölüm ve Tanrı'nın gücü karşısındaki çaresizliğini de konu edinebilmektedir. Makalede örnek olarak seçilen Sultan Sencer ve Cengiz Han ikilisi, bu özellikte çok sayıda rüya anlatısında yer bulmuş devlet adamlarıdır. Üstelik bu anlatıyı yapan yazarların farklı inanç ve kültür dairesinden olmaları, Orta Çağ tarih yazıcılığına dair geniş bir perspektif sağlayacaktır. Öncelikle rüya motifinin tarih yazıcılığındaki yerini belirlemeye çalışalım:

Semavi dinlerden önce rüyalar, uyku halindeyken ruhun bedeni terk ederek gezintiye çıkması ve bağımsız hareket etmesi olarak algılanıyordu ki bu durum Animizm ile bağlantılıdır (Evginer, 2010: 5; Örnek, 1995: 25). Eski Mısır, Mezopotamya, İran, Çin ve Hindistan'da, öğretici inançları da dâhil olmakla birlikte rüyalar, gelecekte haber almakla ilişkilendirilmiştir (Günay, 1999: 80). Semavi dinlerde de rüyaların temel işlevi, gelecekte haber almaktır; fakat bu kez peygamberlerin yaklaşımı, rüyaların işlevselliği ve güvenilirliğini arttırmıştır (Çelepi, 2012: 31). İlâhî kudrete delalet olarak görülmeye başlanan rüya tabirciliği, semavi dinler içindeki çok sayıda yeni anlayış ve eğilimlerin temelinde yer bulmuştur. Örneğin Yahudiler arasındaki Kabalacılıktan Müslümanlar arasındaki Hurufiliğe¹ kadar birçok inanç akımında rüyalar ve rüya tabirciliğinin güçlü bir etkisi olduğu görülür. Hatta Şîî bilginleri ve bazı Süfler arasında rüyaların delil niteliği bile tartışılmıştır (Paçacı, 2016: 112).

Musevilik ve Hristiyanlıkta rüya motifinin yeri büyüktür. Hz. Yusuf, Hz. Danyal ve Hz. Yakup birer rüya yorumcusudur. Hz. Yusuf'un kuyuya atılmasına

¹ Bu konuda yapılmış detaylı bir çalışma için bkz. Usluer, F. (2009). *Hurufilik*. İstanbul: Kabalcı.

neden olan da yine bir rüyadır ve Hz. Musa, sahte rüya tabircilerine karşı halkını uyarmıştır. Yine Hz. Yusuf'un görmüş olduğu bir başka rüya ise Hz. İsa'nın doğumunu haber verir ki bu hem Musevilik hem de Hristiyanlık için büyük önem taşır (Parman, 2001: 68-69).

Kendinden önceki dinlerde olduğu gibi İslamiyet'te de rüyaların özel bir yeri vardır. Kaşgarlı'nın "tüş" (Atalay, 1941: 25) olarak kaydettiği rüya, Arapçada "rü'yet" kökünden türeyip, "görmek" anlamını ihtiva eder. Kelimenin, biyoloji, psikoloji, din, felsefe ve edebiyat alanlarında çeşitli tanımları yapılmıştır (Çelebi, 2008: 306). Konumuz ile ilgili olması nedeniyle İslam düşüncesinde rüyaların açıklanması için izlenen yöntemler ve kaynakların neler olduğunu ortaya koymak gerekir. Burada temel kaynakların Kur'an'daki Zümer Suresi'nin 42. ayeti ve Hz. Muhammed'in hadisleri olduğu görülür ki rüya, doğrudan ruhani dünya ve ölüm ile ilişkilendirilmiştir (Çelebi, 2012: 6).

İslam düşüncesinde rüyaların "geleceği görme-gösterme" işlevine de yer verilmiştir. Örneğin Enfal Suresi'nde, Bedir Savaşı'nda Hz. Muhammed'e, düşman sayısı bildirilmiştir (Hermansen, 2008: 74). Hudeybiye Anlaşması öncesinde de fetih müjdesi verilmiştir (Çelebi, 2012: 40). İslam tarihinin önde gelen devlet adamlarının da bu doğrultuda, gerek kendilerince gerekse yakın çevresindekilerce görülen rüyalarda bir alamet arama, geleceğe dair çıkarımlar yapma arzusu içinde oldukları gözlemlenir. Rüya tabiri geleneği de yine Hz. Muhammed'in hadislerine dayandırılmıştır. Zira Hz. Muhammed, her sabah namazının ardından kimin rüya gördüğünü sorar ve bu rüyaları bizzat kendisi yorumlardı (Schimmel, 2005: 17). Bu nedenle de rüya yorumlama, İslamiyet'te nurani ilimlerden sayılmıştır ve Hz. Muhammed'den sonra birçok kişi rüya tabir etmeye başlamıştır (Çelebi, 2012: 50).

İslamiyet ile bu denli uyum sergileyen bir motifin, Müslüman tarihçilerce, anlatım gücünü artırmak ve daha ziyade ithaf edilecek devlet adamının ilgi ve methine mazhar olmak adına sıkça kullanılan bir araç olması kaçınılmazdır. Bu nedenle gerek İslam gerekse de Türk tarihinin önde gelen yazılı kaynaklarında rüya motifine sıklıkla yer verilmiştir. Ancak belirtmeliyiz ki, Türk tarihinin İslam öncesi kaynaklarında da bu motif sıklıkla kullanılmıştır.

Bir devlet başkanı veya henüz iktidar yolunda ilerleyen bir kabile reisinin hikâyesi, gelecekte haber veren bir ulu kişinin de dâhil edilmesiyle daha ilgi çekici hale gelebilir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nda rüyaya dâhil olanlara baktığımızda, sevgili ve kendisi dışındakilerin tamamının din uluları olduğu açıktır (Çelebi, 2012: 70). Din ulularının verdiği öğütler ise devlet kurucusu tarafından dikkate alınmıştır (Sepetçioğlu, 1995: 45).

Rüya tabiri konusu da yazım geleneğinde hassas bir noktada durmaktadır. Gerek tarih kayıtlarında gerekse de edebi metinlerde görülen ortak nokta, rüya tabirini yapacak kişilerin ehliyet ve güvenilirliğidir. Zira tarih yazımında yer verilen bu rüyalar, genel itibarıyla zafer, güç kudret ile ölüm arasında ince bir çizgide bulunurlar. Örneğin Kutadgu Bilig'deki anlatıda, merdivenle gökyüzüne tırmanmanın, Tanrı katına çıkmak, isteklerin kabul görmesi ve zafer anlamları taşıyacağı gibi, ölüm habercisi olarak da yorumlanabileceği Olgurmuş'ın rüya tabirinden (Arat ve Bang, 1991: 432-433) anlaşılmaktadır. Aşağıda vereceğimiz

örnekte de Sultan Sencer'in endişeleri nedeniyle aynı rüyayı çok sayıda tabirciye yorumlattığı görülür.

Sultan Sencer Örneği

Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah ve cariyeye kökenli Taceddin Seferiyye Hatun'un oğlu olan Muizzeddin Ahmed Sencer, 25 Recep 479/5 Kasım 1086 yılında El-Cezire bölgesindeki Sincar şehrinde doğmuştur (Reşîdü'd-dîn, 2014: 127). Adını, doğduğu şehirden aldığı (İbnü'l-Esîr, 1987: 187; İbn Hallikân, 1978: 428) rivayet edilen Sencer, abisi Berkyaruk tarafından Horasan valiliğine atandığında henüz 12 yaşındaydı. Yaklaşık 20 yıl bu görevde büyük başarılarla imza atan Sencer, aynı anneden olan kardeşi Muhammed Tapar'ın saltanat yıllarında Horasan'daki gücünü arttırmaya devam etti (Râvendî, 2020: 141; El Hüseyini, 1999: 60; İbnü'l-Esîr, 1987: 237). Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından yeğeni II. Mahmud ile giriştiği saltanat mücadelesini kazanan Sencer 1118 yılında resmen Büyük Selçuklu Sultanı olarak tahta çıktı (Aksarayî, 2000: 17-18).

Miras aldığı Büyük Selçuklu Sultanlığı tahtında görülen çok sayıda suikast nedeniyle her an ölüm korkusuyla yaşayan Sencer, yakın çevresine karşı da son derece temkinli olmak durumunda kalmıştı (Lewis, 2004: 85-86). Öyle ki, veziri ve Nizamülmülk'ün oğlu olan Fahrülmülk Ebu'l-Muzaffer Ali de sarayında öldürülmüştü. Bâtini suikastçının sorgusunda, bizzat saray içinden destek gördüğünü söylemesi üzerine Sencer, yakın çevresindekilerin büyük kısmını idam ettirmişti. Üstelik bizzat Hasan Sabbah tarafından gönderilen bir hançerin, uyuduğu sırada başucuna saplanmış olması, meselenin ciddiyetini ortaya koyuyordu (Cüveynî, 1988: 127). Bu nedenle kardeşi Muhammed Tapar'a yazdığı mektupta, konunun hassasiyetini ve ikisinin de tehlikede olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Fuvatî, 1274: 205).

Sencer, yaşamı boyunca din adamlarına ve onların çevresinde şekillenen dinî yapılara yakın bulunmuş, maddi desteğini esirgememiştir. Örneğin Şeyh Yusuf Hemedanî'ye ait tekkenin dervişleri için 50 bin altın göndermiştir (Köprülü, 1966: 57). Buna karşılık onların da manevî desteğini beklemiştir. Sencer'in ölüm korkusu temelinde derinleşen depresif ruh hali, belki de bu ilişkilerin merkezini oluşturuyordu. Geleceği bilme arzusu da buna eklenince, ülke genelinde ünlenmiş şeyhlerin hikmetinden istifade etmek için onlarla sıkı ilişkiler tesis etmişti. Zira Sencer zamanında yaşayan Nizâmî-yi Arûzî Semerkandî, ünlü eseri *Çehar Makale*'de, bir hükümdarın sahip olması gereken dört memurdan birinin müneccim olduğunu yazar (Semerkandî, 2016: 22; Şafak, 1993: 248). Bu da Sencer döneminde, geleceği okuma arzusunun ne denli öne çıktığını ve bunu yapanların da ne denli revaçta olduğunu göstermektedir. Nitekim Cemâl Karşî (2005: 111) bu dönemde yalnızca Merv şehrinde en az kırk rüya yorumcusu olduğunu aktarır.

1141 yılında Karahitaylar'a karşı kaybettiği Katvan Savaşı hariç tutulursa, siyasi hayatı başarılarla dolu geçen Sencer'in 1153 yılında Oğuzlara esir düşmesiyle son yıllarını acılar içinde geçirdiği ve bu esnada geçmiş ile gelecek arasında derin muhasebeler yaptığı görülür. Öyle ki bu durum, ruh haline

yansıyacak derecede pişmanlık ve umutsuzluk olarak nüksetmiştir (Oruç, 2020: 246-247).

Şu rivayet, Sultan Sencer'in, esaret yıllarında çektiği sıkıntılar, bakımsızlık, açlık ve acizliğin ruhunda açtığı yaralar nedeniyle yaşama umudunu kaybettiğini göstermektedir:

Allah'ım! Dünyalık üç arzum kaldı: Biri, ölü ya da diri ne şekilde olursa olsun bu cemaatin (Oğuzların) elinden beni kurtar! Çünkü bu zillet bana zor geliyor. Diğeri, beni Dârü'l-mülk Merv'e ulaştır! Eğer ölecek olursam bedenim Merv Devlethânesi'nde kalsın (Avfî, 1906: 40; Köymen, 1991: 417-418; Oruç, 2020: 246-247).

Sencer'in, Oğuzlar'a esir düşmesi neticesinde melankolik bir ruh haline büründüğü ve ardından hasta düşüp hayatını kaybettiği (Kazvînî, 2018: 362) bilgisinin yanı sıra, onun bu ruh halinin esaret öncesinde de var olduğu, Cemâl Karşî tarafından aktarılan bir rüyadan anlaşılır:

Sultan Sencer bir gün korkunç bir rüya gördü. Uyanıp yüce Allah'a dua ettikten sonra tekrar uyudu. Aynı rüyayı tekrar gördü. Uyanıp tekrar uyuduğunda üçüncü kez aynı rüyayı gördü. Yataktan fırlayarak boy abdesti aldı ve namaz kıldı. Ardından rüya yorumcularının toplanmalarını emretti. O dönemde Merv'de kırk rüya yorumcusu vardı. Dördünü getirdiler. Sencer, onlara rüyasını anlattı ve rüyasını açıklamalarını istedi. 'Size izin veriyorum' dedi. İçlerinden biri: 'Bu rüya, Sultan'ın sadece üç gün ömrünün kaldığını gösteriyor.' Deyince Sultan endişelendi, duygulandı, ağladı ve sordu: 'Bunu nasıl düzeltebilirim?' Rüya yorumcuları, bunun şeyhlerin ve kalp sahiplerinin elinde olduğunu; çünkü onların yeryüzünde Allah'ın sırrı olduklarını ve devanın sadece onlarda bulunduğunu söylediler. Rüya yorumcuları ayrılınca, Sencer ayağa kalktı ve hizmetçisine 'Beni Sahlu ibn Abdullah el-Bistami'nin zaviyesine götür.' dedi. Sahlu genç bir zahid, yüksek ahlaklı, dini bütün ve mucize sahibi bir adamdı. Onunla Sultan arasında derin ilişkiler vardı. Sultan zaviyeye vardığında, hizmetçisine kapıyı çalmasını emretti. Hizmetçi, emri duyunca şöyle dedi: 'Kapıyı aç, Sultan geldi!' Bu bilgiyi şeyhe haber verdiklerinde, 'Girsin!' dedi. Sultan içeri girdi ve namaz seccadesinde oturan şeyhi selamladı. Onu ağırladıktan ve işleri hakkında bilgi aldıktan sonra Sahlu sordu: 'Sencer, üç kez rüyada seni korkutan şeyi gördün, rüya yorumcuları seni korkuttu ve şimdi benden yardım istemek için buradasın. Zaviyemin girişinde kibirli davrandın. Sultan olduğuna göre, neden bu sorunu kendi başına çözemiyorsun? Ben seni kurtaramam! Şeyhim olan Ebu'l-Hasan el-Harekanî'ye git, o sana yardım etsin.' Sencer, Sahlu'dan ayrıldıktan sonra hizmetçisine 'Ebu'l-Hasan'ın yolunu tut' dedi. Vardıklarında, Sultan hizmetçisine 'Kapıyı çal, ancak kibirli bir şekilde değil, beni nezaketle ve ismimle tanıt.' Şeyhin hizmetçisi kapının ardından 'Kim o?' diye seslenince, Sencer'in hizmetçisi 'Sencer ibn Melik Şah içeri girmek için iznini rica ediyor.' dedi. Hizmetçi şeyhe haber verdiğinde, o da kapının açılmasını emretti. Sencer içeri girdi ve onu selamladı. Şeyh, yerinden kalkarak, 'Ben mi konuşacağım, yoksa sen mi?' deyince, Sencer 'Size kalmış.' dedi. Şeyh: 'Üç kez aynı rüyayı gördün. Rüya yorumcuların farklı şekillerde yorumlayıp

seni korkuttular ve sorunun çözümü şeyhlere atfedildi. Sonra kardeşimiz Sahlu ibn Abdullah'a yol tuttun ve ona kendini sultan olarak tanıttın, o da kızarak sana ders olsun diye, eğitim amacıyla seni bize gönderdi' dedi. Sencer 'Evet, öyle oldu!' diye cevapladı. Şeyh ona: 'Sahlu'nun etkisiyle sultanlık gururunu bıraktın ve bana kendini sultan değil Sencer olarak tanıttın. Sana yardım etmek isterdim; ancak bu sorunu, Merv'de yaşayan Ebu Ali Şah çözebilir. Güçlü ve ulu değil, boyun eğmiş ve kırılmış biri olarak yanına git' diye öneride bulundu. Sencer ayağa kalktı ve dışarı çıktı. Şeyhin zaviyesine varınca, hizmetçisine 'Diz çök' dedi. Kendisi, şeyhin hizmetçisi kapıyı açana kadar kapıya başını vurdu. Baş neredeyse kırılacaktı. Hizmetçi, Sencer'i içeri aldı. Sencer selam verip, sessizce koridorda durmaya devam etti. Şeyh gülümsedi. Sonra Sencer rüyalarını anlattı. Şeyh 'Orada otur, iki şeyhin gelmesini bekle' dedi. Aynı anda Sahlu ve Ebu'l-Hasan geldi ve içeri girmeleri için müsaade istediler. İçeri girdikten sonra yanına oturdular. Şeyh, Sahlu'ya dönerek: 'Adın Sahlu mu? Doğru mudur?' diye sordu. O da 'evet' diye cevap verdi. 'Sen, adının anlamına karşı çıkarak Sencer'e kibar davranmadın ve merhamet göstermedin. Onun talebini karşılaman gerekirken ona karşı kaba davrandın. Onu zor bir duruma soktun. Oysa o sana yardım ve kardeşlik umuduyla gelmişti!' Sahlu sessizce kalktı. Şeyh şöyle dedi: 'Ey Sahlu, geriye kalan ömrünü ona hediye et!' Sahlu, 'Hediye ettim' dedi. Şeyh şöyle dedi: 'Ey Sencer, sen kalan ömrünü onunkiyle değiştir' ve o da 'Değiştirdim' dedi. Şeyh, Sahlu'ya dışarı çıkmasını söyledikten sonra Sencer'e Sahlu için cenaze törenine hazırlanmasını söyledi. Üç gün sonra sabah, Sahlu ibn Abdullah için ağıtlar yakıldığı duyuldu. Sultan, devlet erkânı ve tanınmış insanlarla birlikte meydana çıktı. Hükümdarlar, komutanlar, ünlü imamlar, açık başlı, ayakları yırtık ve yas elbiseleriyle duran âlimler. Hepsi cenaze merasimi için bir araya geldi ve Sahlu için namaz kıldılar. Kırk gün boyunca her sabah mezarını ziyaret ettiler. Sultan ağlayarak şunları söyledi: 'Ey hayattan ayrılan, kendi canını benim için feda eden, sen bu dünyada kalmamı istedin!' Bundan sonra Sultan 25 yıl daha yaşadı (Karşî, 2005: 111-112).

Doğrudan Sencer tarafından görülen rüyaların yanı sıra, Sencer'in gücüne, kudretine ve iktidarına delalet olarak yakın çevresindekilerce görülen rüyalar da vardı. Örneğin Cüveynî, üstün kişilik özellikleriyle bezediği Harezmşah Atsız'ın Sencer için yaptığı iyiliklerden birini şu şekilde aktarır:

1130 yılında Sultan Sencer, Tamgac Han'ın (Karahanlı sultanı Muhammed Arslan Han) isyanı üzerine Maverâünnehir'e yürümüştü. O sırada av yerinde yeni hizmete alınmış olan bir grup asker ve köle, Sultan'ı ortadan kaldırmak için anlaşmışlardı. O gün Atsız av yerinde değildi. Öğleye doğru uykudan uyanınca at isteyip son sürat Sultan'ın bulunduğu yere doğru yol aldı. O, oraya gelmeden önce asiler, Sultan'ı sıkıştırmışlardı. Atsız, yetişip Sultanı kurtarınca Sultan, 'Durumumu nasıl öğrendin?' diye sordu. Atsız, 'Rüyamda sizin tehlikede olduğunuzu gördüm ve hiç vakit kaybetmeden geldim' cevabını verdi (Cüveynî, 1988/2: 6).

Aşağıdaki rüya anlatısı ise Sencer'in saltanatını müjdelemektedir:

Rivayete göre, Ahmed-i Câmî'nin şeyhi Ebû Tahir-i Kürd, rüyasında Melikşâh'tan sonra Berkyaruk'un tahta geçeceğini görmüş, onun için dua etmiş ve müridi Ahmed'e 'Berkyaruk için dua et' demişti. Ancak bir gece Hazret-i Şeyhü'l-İslâm Ahmed-i Câmî'ye, rüyasında 'Berkyaruk mülhidleri besliyor, Sancar'a dua etmelisin' denmiş ve o da bunun üzerine: 'Melikşâh'tan sonra Sancar sultan olacak' demiştir. Şeyhü'l-İslâm rüyasını açıklayınca bazıları dedi ki: 'Bu doğru değildir, Şeyh Ebû Tahir'in dediği olacak. Senin gördüğün rüya şeytanın eseridir.' Şeyh Ahmed ertesi gece yine rüyasında 'Sancar'a dua et; çünkü Melikşâh'tan sonra Sancar sultan olacak' denildiğini görmüş, bunun üzerine Sancar'a dua etmeye başlamış. Sonuçta Melikşâh ölüp, yerine Sancar geçince herkes Şeyhü'l-İslâm'ın rüyasının doğruluğunu öğrenmiştir (Buzcânî, 1926: 30; Acar, 1997: 87-88; Sadıç, 2022: 421).

Sencer devrini konu alan kaynakların büyük çoğunluğunda, esasen hemen tüm Türk İslam tarihi kaynaklarında net şekilde gözlemlenen, mevki ve makamın yüksekliğine rağmen, din adamı karşısında gösterilen (ya da gösterilmesi gereken) tevazudur. Karşî'nin² anlatısı buna güzel bir örnektir. Bu, çoğu zaman kibre kapılmış bir sultanın, başına gelen kötü durumdan kurtulmak için kibrinden arınmak zorunda kalmasıyla darbimesel işlevi görürken; diğer taraftan toplumsal yapıya dair bilgi verir ki benzer bir örnek, Sencer ile Şeyh Ahmed-i Câmî Nâmekî arasındaki yaşananlar ve sonrasında gelen bağlılık (intisap) durumudur. Anlatıda, Sencer, irfanından haberdar olduğu Nâmekî ile görüşmek için onu yanına çağırtmış ve karşılık olarak "Bizim sultan ile bir işimiz yok, eğer onun bizimle bir işi varsa buyursun gelsin" cevabını almıştır. Buna öfkelenen Sencer, kendisi şeyhin huzuruna varmış ve daha ilk görüşmede şeyhin etkisine girip elini öptükten sonra onun müridi olmuştur. Sencer ondan öylesine etkilenmiştir ki, evinin damını örmek için sırtında kerpiç bile taşımıştır (Yıldız, 2007: 140).

Cengiz Han Örneği

Cengiz Han, sahip olduğu güç ve iktidara kendi çabasıyla ulaşmıştı. Tarih, Sencer'i, yıkılmakta olan Selçukluların son büyük hükümdarı olarak kaydederken; Cengiz Han'ı, en büyük bozkır imparatorluğunun kurucusu olarak not edecektir. O, cinayetlerin, adam kaçırma ve köleliğin hüküm sürdüğü şiddet dolu bir dünyada yetişmişti. Aşireti tarafından ölmek üzere bozkırlara terk edilmişti. Tıpkı Sencer gibi okuma yazma bilmiyordu (Özgüdenli, 2014: 40; Temizsu, 2012: 33). Acımasız hayat koşulları istek, hırs ve gaddarlık olarak benliğinde, kişiliğinde yer tutmuştu. Daha çocukken üvey ağabeyini öldürmüş, rakip boy tarafından kaçırılıp köle yapılmıştı (Anonim, 1986: 3-29). Böylesi korkunç şartlarda hayatta kalabilen, etrafında en güçlü ve en seçkin askerleri toplayıp, Moğolistan'ın en güçlü kabilelerine diz çöktürecek olan bu hükümdarın da zayıf yanları vardı.

² Cemâl el- Karşî (d. Almalık, 1230 civarı), eserini Moğol hâkimiyeti altındaki Doğu Türkistan'da kaleme almıştır. Eserinde Almalık, Andican, Fergana, Kaşgar, Özkend gibi şehirlerde tanıştığı çok sayıda tarikat şeyhi hakkında bilgiler verir. Kendisi de bu şeyhlerden bazılarına mürit olmuştur (Karşî, 2005: 135-137).

Kolay ağlayıp, köpekten korkan (Weatherford, 2019: 19) bir çocuğun, dünya fatihliğine giden yolda, zalim, gaddar ya da muhterem baba³ olmadan önce, kutsal bir şecereye ihtiyacı vardı. Bu iş, ölümünün hemen ardından yapıldı. Yazar, aşkı için kendisinin ve çevresindekilerin hayatını tehlikeye atan, şüphesine rağmen ilk evladını bağrına basan, bıraktığı vasiyet ile yıllarca sürecektir kavganın ateşini fitilleyen bir Cengiz Han imajı çizdi. Eser, Şamanizm motifleriyle süslenmişti ve rüyalar bu motifler içinde en belirgin olanıydı. Fakat bunlar, Sencer'e dair rüyalarından kısmen farklıydı. Çünkü Cengiz Han, iktidarının hemen başında, din adamları da dâhil olmak üzere tüm güç odaklarını emri altında dizginlemişti. Dolayısıyla hiçbir rüya motifinde, çaresizlik nedeniyle bir din adamından yardım talep ettiğine şahit olunmaz.

Cengiz Han ile ilgili ilk kaynak olan anonim eser (MGT), kutsal bir soy anlatısının ardından henüz 9 yaşındaki Temuçin'e eş seçmek için babası Yesügei ile çıktıkları yolculukta, evine misafir oldukları Dei Setsen'in görmüş olduğu rüyayı, Yesügei'e anlatması ile devam eder:

Senin bu oğlunun gözleri ateşli ve yüzü nurludur. Ben bu gece bir rüya gördüm. Beyaz bir asil doğan, Güneş ile Ay'ı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Bu rüyamı başkalarına da anlattım. Güneş ile Ay'ı ancak bakarak görmek mümkündür; şimdi ise bu asil doğan onları yakalayıp getirdi ve ellerimin üzerine kondu. Beyaz olarak kondu. Bu rüya nasıl da güzel şeyler gösteriyor diye düşünüyordum. Bu rüya herhalde senin, oğlunla buraya geleceğini göstermek istemiştir. Ben iyi bir rüya gördüm. Bu herhalde, sizin Kiyat halkından geldiğinizi tebşir eden bir işaret olsa gerektir (Anonim, 1986: 19-20).

Beyaz, Moğolların iktidar sembolüdür (Albayrak, 2010: 59). Altan Topçî'de aynı rüyada "bembeyaz aksungur" (Anonim, 2008: 31) olarak geçer. Esasen bu rüya, Cengiz Han'ın elinde bulundurduğu iktidarının meşruiyet belgesidir (Ögel, 1995: 576). Nitekim "Kiyat halkından gelmek" vurgusu da aristokrasiye ve kutsal geçmişe övgü mahiyetindedir.

Vladimirtsov ve Barthold arasında derin bir tartışma konusu olan Camuha ve Cengiz ikilisinin aristokrasi noktasında nerede konumlandıkları meselesi, yine MGT'nin satır aralarında yer almaktadır ki burada da "beyaz" rengin kullanıldığı bir rüya motifi dikkati çeker. Camuha'nın yanındayken taraf değiştirip Temuçin'in yanına geçen Horçî'nin gerekçesi şöyledir:

Kutsal Bodonçar'ın bir zamanlar kaçırmış olduğu kadından doğan bizlerin, Camuha ile anamız bir, kanımız birdir. Camuha'yı terk etmemiş olurduk; fakat rüyamda beyaz bir inek gelerek Camuha'nın etrafında dolaştı ve onun çadır arabasını süstü, sonra da Camuha'yı süstü. Bu esnada ineğin iki boynuzundan biri kırılıverdi. İnek de; 'Boynuzumu ver!' diyerek toprakları saçmaya ve Camuha'nın karşısına dikilerek böğürmeye başladı. Derken, boynuzsuz başka bir beyaz öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük araba izinden, Temuçin'in peşinden

³ Kavram, Biran (2019: 161-162) tarafından, Cengiz Han'ı melun ve musibet olarak tanımlayan Sübkî (1964: 328)'ye karşı bir savunu olarak ortaya atılmıştır.

gümbürdeyerek gelirken ‘Gök ve yer Temuçin’i ulusun hükümdarı ilân ettiler. Şimdi Temuçin ulusu idaresine alsın!’ diyordu. Bu hayırlı alâmetler bana istikbali haber verdi (Anonim, 1986: 56).

Anonim eserin bir başka çevirisinde Cengiz Han, yakın silah arkadaşları, erleri ve kendisine katılan halkıyla göç ederken, Hubhaya denilen yerde kışlamaktadır. Bir gün bir av sırasında uykusu gelip, atının üzerinde uyuya kalır. Rüyasında, yüksek dağın ardındaki sarı yaylada üç yüz düşman askerinin mevzilendiğini görür ve uyanır uyanmaz rüyasını yardımcılarına anlatır. Ardından, doğru olup olmadığını öğrenmek için Şigihutug’u görevlendirir. Şigihutug, zorlu bir yolculuğun ardından sarı yaylaya vardığında Cengiz Han’ın rüyasının gerçek olduğunu görür ve hızla geri dönerek durumu haber eder. Bu sayede hazırlıksız yakalanmaktan kurtulurlar (Anonim, 2011: 88-94).

Yukarıdaki üç rüya da Şamanizm unsurları barındıran ve Cengiz Han’ın istikbali için gelecekte haber veren rüyalar. İslami tarih yazıcılığında Moğollar ve Cengiz Han’a dair genel olarak kötü bir imaj hâkimse de İslam dünyasının o dönem içinde bulunduğu çatışma ve yozlaşma haline dair öz eleştiri kabilinden bir tutum da sergilenmiştir. Bunun en iyi örneğini Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî’nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eserinde görmekteyiz. Hemen her cümlesine lanet okuyarak başlayan Cüzcânî, Cengiz Han’ı “uzun boylu, güçlü, yapılı, sağlam bedenli, beyaz ve seyrek sakallı, kedi gibi gözleri olan, enerji dolu, sezgisi güçlü, zeki, adil ve azimli” (Juzjani, 1970: 107) olarak tanımlamaktan geri kalmamıştır. Cüzcânî, Cengiz Han’ın İslam dünyası üzerine yaptığı saldırısını, Allah’ın işareti olarak algıladığını bir rüyada şu şekilde sunar:

Güvenilir insanlardan işittiğime göre, Çengiz Han Tamgaç memleketlerini zapt edip, dört yıl boyunca orada fesat çıkarıp kan döktükten sonra bir gece şöyle bir rüya gördü: Gayet uzun bir sarığı başına doluyordu. Sarık öyle uzundu ki onu sarmaktan bitap düşüyordu. Sarığı sarmayı bitirdiğinde büyük bir harman gibi oldu. Rüyadan uyandığında yakınlarına ve yanında bulunan ilim erbabına rüyasını anlattı. Hiçbiri Çengiz’in gönlüne göre tabir edemiyordu. Yakınlarından biri, ‘Bu şey batıdan gelen tacirlerin kıyafetidir; o halde bu rüyanın tabirini öğrenmek için onları çağırtmak gerekir.’ dedi. Bunun üzerine, tabir için çağrıda bulundular; tacirler arasından sarık takan birkaç Müslüman Arap’ı çağırdılar. Bu taifenin en yaşlısı ve akili olan bir şahıs, sorunun cevabını ona anlattı. Arap dili ile şöyle dedi: ‘Sarık, Arapların tacı ve efseridir. Müslümanların peygamberi Muhammed Mustafa Salla’l-lâhu Aleyhi ve Âlihi ve Sellem sarık sarmıştı. Yine İslam halifeleri de sarık takardı. Rüyanın tabiri şudur: İslam memleketleri senin tasarrufuna giriyor ve İslam diyarını zapt ediyorsun!’ Bu söz Çengiz’in düşüncelerine uygun geldi ve bu sebeple o, İslam diyarını zapta karar aldı (Cüzcânî, 2016: 56).

Elbette ki Moğolların İslam dünyası üzerine yaptığı harekâtın sebebini bir rüya veya ticaret kervanına yapılan bir saldırıya indirgeyemeyiz. Modern tarihçilik bu konuyu derinlemesine incelemiştir. Fakat bu büyük harekâtın başlaması için bir vesile gerekiyordu ve beklenen de olmuştu. Cengiz Han, iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi maksadıyla Harzemşahlar Devleti sultanı Alaaddin Muhammed Harzemşah’a, içinde kıymetli hediyelerin de bulunduğu kalabalık bir ticaret kervanı göndermişti. Ne var ki bu kervan henüz sultanın

huzuruna varamadan, Otrar'da yağma edilmiş ve tüccarların neredeyse tamamı katledilmişti. Genel kanaat, katliamdan sorumlu Otrar valisi İnalıcık'ın, bizzat Muhammed Harzemşah'tan emir aldığı şeklindedir (Cüveynî, 1988/1: 137; Cüzcanî, 2016: 53; Ebü'l-Ferec, 2011: 8). Şebankareî (1376: 160), Vali İnalıcık'ın, kervandaki Müslümanların bir Hristiyan tarafından yönetildiğinin ve bunun da İslam inancına aykırı olduğu gerekçesiyle bu katliamı yaptığını belirtirken; Reşîdüddîn (1389: 30-31)'e göre İnalıcık casusluktan şüphelenmişti. Cengiz Han'ın bu konu hakkındaki tepkisi ve üzüntüsü çoğu kaynakta benzer ifadelerle yer alırken; konuyu bir rüya motifiyle süslemek isteyen Ebü'l-Ferec şu kaydı düşer:

Cengiz Han bundan aşırı derecede müteessir olarak uykuyu bırakmış ve hiç durmadan ne yapmak gerektiğini düşünmeye başlamıştı... Yüksek bir tepenin üzerine çıkıp başını açmış ve kendisine ortada bir sebep yokken böyle zulüm edenleri yenebilmesi için Tanrıdan yardım istemiş ve orada oruçlu olarak üç gün üç gece kalmıştı. Üçüncü gece, uykusunda, kendi kapısında ayakta duran, karalar giyinmiş eli asalı bir papaz gördü ki bu papaz: 'Korkma! Dilediğini işle. Sen yardım edilmişlerdensin!' diyordu. Korku ile karışık bir sevinç içinde uyanan Cengiz Han yerine döndü ve bu düşü zevcesine söyledi. Bu zevcesi Unk Han'ın kızı idi. Zevcesi, bu papazın, babasına gelip giden ve kendisine dua eden piskopos olduğunu ve bunun Cengiz Han'a gelmesi baht ve talihin kendisine geçtiğinin delili olduğunu söyledi... Cengiz Han bu vakadan sonra Hristiyanlara meyil eder, onlara ikramda bulunur ve onlar hakkında iyi fikirler besler oldu (Ebü'l-Ferec, 2011: 9).

Moğolların ilk saldırıları, başta Ermeniler, Gürcüler ve Ruslar olmak üzere, Hristiyan dünyayı da derinden sarsmıştı. Süryani Ebü'l-Ferec yanı sıra çok sayıda Ermeni tarihçi, bu büyük felakete dair kayıtlarında rüya motiflerine yer vermişlerdir. Örneğin, bir Ermeni asilzadesi, keşiş ve tarihçi olan Hayton, şunları aktarır:

Tatarlar komşularının hâkimiyetinde bulunuyorlarken fakir bir demirci rüyasında beyaz zırhlı ve beyaz atlı bir asker gördü. Bu kişi ona adıyla seslendi ve dedi ki; Cengiz! Ölümsüz Tanrı'nın isteği, senin diğerleri arasında Moğol halkının efendisi ve yöneticisi olman, yıllardır komşularına hizmet edenleri özgür kılman, bir zamanlar hediye alan komşuları üzerinde hâkimiyet kurman ve vergi toplayanlardan vergi toplamandır. Cengiz, Tanrı'nın sesini duymaktan büyük memnuniyet duydu ve doğrularak herkese gördüğü rüyayı anlatmaya başladı. Tatarların yedi efendisi bu rüyaya inanmak istemedi, aksine alay ettiler. Ancak bir sonraki gece herkes rüyasından Cengiz'in herkese içini açtığı beyaz ata binmiş askeri gördü. Bu yedi efendi, beyaz askerin ölümsüz Tanrı'nın bir parçası olduğuna iman ettiler ve emirlerini yerine getirdiler (Hayton, 2015: 73-74).

Cengiz Han, miras bıraktığı sosyo kültürel ve siyasal iklimde olgunlaşan birçok etnik kimliğin hafızasında önemli bir yere sahiptir. Bu hafıza, rüya motiflerinin sıkça kullanıldığı, tarih ve edebiyatın bütünleşerek sunulduğu bir şecere geleneği üretmiştir. Cengiznâme ve Şibaninâmeler bu ürünlerdendir ki *Anonim Şibanî-nâme*'de benzer bir motife rastlanır:

... Rüyamda sarı benizli, mavi gözlü birisi yavaşça bana geliyor, sonra da sessizce önümde kayboluyordu. Benim hakkımdaki şüpheniz yanlıştır dedi. Bunun üzerine Dobun Bayan'ın akrabaları durumu araştırdılar ve onun doğruluğuna karar verdiler. Birkaç gün sonra da Alan-koa üçüz oğul doğurdu. Ancak pek çok tarih kitabında kırk gün hamile kaldı, kırk gün sonra doğurdu diye yazar. Büyük oğlunun ismini Yukun Katakı (Bugu Katagı) koydular. Katakan kavmi onun neslindendir. Ortancanın adını Buskun Salçı (Bukatu Salçı) verdiler. Salcıyutlar bundan gelir. Küçük oğlanın ismine Bozançar (Bodun Çor) dediler. Bodun Çor ile ağabeylerinin nesline ve onların çocuklarına Nirun derler. Temiz bir soydan türemişlerdir. Bugunutay'ın soyundan gelenlere de Dürlogin demişlerdir. Bunlar da Çingiz Han'a destek olmuşlardır (Karasoy ve Toker, 2005: 73-74).

Türk ve Moğol tarihinin önemli yazarlarından Hondmir de benzer bir rüya motifine yer vermekle birlikte, Cengiz Han'ı aristokrasi içinden çıkan bir lider, babadan devralınmış güçlü bir saltanatın varisi, hırslı bir kişilik olarak tanıtır. Babasının ona bıraktığı imparatorluğun sınırlarından hoşnutsuzdur. Bir gece rüyasında kollarının muazzam bir uzunluğa ulaştığını, her birine birer kılıç aldığını ve ne kadar uzağa ulaşabileceklerini görmek için kollarını uzattığını görür. Kollarından birini doğuya, diğerini batıya doğru uzatıyordu. Sabah rüyasını annesine anlattığında, annesi, gelecekte büyük bir fatih olacağını, ülkesinin doğuya ve batıya doğru muazzam şekilde genişleyeceğini söyledi. (Khwandamir, 1994: 9; Abbott, 1383: 64).

Bu örnekte görüldüğü üzere, hükümdarın rüyalarını, eşine veya annesine anlatması, Semavi dinlerin peygamber anlatılarında da karşımıza çıkar. Nitekim Amitai Cengiz Han'ı tarih sahnesine çıkaracak olan Harezmi harekâtı öncesinde Burhan Haldun Dağı'na çıkıp inzivaya çekilmesini böylesi bir benzerlik içinde sunmuştur (Amitai, 2014: 126).

Değerlendirme

Farklı toplumlarda yetişmiş ve farklı inançlara sahip bu iki devlet adamı hakkında bilgi veren kaynaklarda sıklıkla kullanıldığı görülen rüya motifinin belirli konu, kavram, simge ve sembollerine öne çıkardığı görülür.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Sultan Sencer hakkında aktarılmış rüyalar Cengiz Han'a nazaran daha azdır. Bunun nedeni, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet coğrafyasının görece darlığı ve hükmedilen farklı inanç ve kültürlerin azlığı olmalıdır. Tarih yazıcılığının Moğollar devrinde kat ettiği yolun da böylesi bir farkı yaratmış olması muhtemeldir. Nitekim bu devirde hükmedilen coğrafyanın genişliği, farklı inanç ve kültürlerle kurulan temasın etkisini de vurgulamalıyız. Çalışmada örnek olarak sunduğumuz rüyaların odaklandığı temalar ve kullanılan bazı motifler hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sultan Sencer'e dair rüya anlatılarında "kutsal soy" motifine rastlanmaz. Kardeşleriyle girdiği saltanat mücadelesi, devleti derleyip toplasa da yıkılmasını önleyememesi dikkate alındığında, Sencer'e dair rüyalarda kutsal soy motifi yerine, tahtının ve hükümdarlığının meşruiyetine dair temaların öne çıktığı görülür. Fakat Cengiz Han için durum farklıdır. O, siyasi birlikten uzun süredir

mahrum kalan göçebe bozkır kabilelerini etrafında toplayıp, yeni bir nizam belirleyip, bu nizamı kalıcı kılacak kuralları kabul ettirmiş ve daha sonra dünya tarihinin şahit olduğu en büyük bozkır imparatorluğunu kurmuştur. Hâkimiyet alanı genişledikçe çok sayıda inanç ve uygarlıkla temas ettiği gibi, kendisinden yüzlerce yıl sonra dahi kurulan devletlerin meşruiyet dayanağı olmuştur. Dolayısıyla, bu başarıyı elde eden Cengiz Han'ın sıra dışı bir soy (kutsal soy) anlatısına ihtiyacı vardır. İlk eserlerde Şamanizm etkisi gözlemlenirken, rüyalar ve kullanılan motiflerin farklı inançların etkisinde değişip, dönüştüğü görülür.

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e dair rüya anlatılarında genel olarak "ölüm" teması işlenmiştir. Sencer, sahip olduğu güç ve kudrete rağmen ölüm karşısında çaresizdir. Ölmekten veya öldürülmekten korkmaktadır. Rüya anlatılarının, dönemin siyasi ve toplumsal yapıyla olan paralelliği dikkat çeker. Haşaşîlerin devlet adamlarına yaptığı suikastlar, toplumsal alanda olduğu kadar siyaseten de etkin olan inanç önderlerinin varlığı bu durumu doğrular. Nitekim ölüm temalı rüyaların içinde "tevazu, gurur, kibir, yardımseverlik" gibi kavramlar ve Sultan'ın, tarikat şeyhine mürid olması dikkat çeker. Cengiz Han için böylesi bir rüya motifi bulunmaz. Çünkü Cengiz, iktidar mücadelesinin henüz başlarında din adamlarının nüfuzunu kırmıştır. Bu nedenle onunla ilgili rüyalarda "gurur, tevazu, acziyet" gibi kavramlar bulunmaz.

Cengiz Han ile ilgili rüyaların temel unsurları arasında iktidarın meşruiyetine işaret eden "kutsal soy" motifi bulunur. Bu motifi daha güçlü kılmak adına bazı sembollerin kullanıldığı da görülür. "Güneş, Ay, aksungur, beyaz renk" gibi sembollerin Şamanizm etkisinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Babasız doğum" motifinin ise Şamanizm etkisindeki eserlerden İslamiyet etkisindeki eserlere taşınmış olduğu görülür. Yine bu rüyalarda Cengiz Han ile ilişkilendirilmek istenen "insanlardan tecrit olarak bir tepede veya dağda inzivaya çekilme, elinde asa tutan papaz, uzayıp giden sarık, korku ve sevinç karışımı duyguyla uykudan uyanma ve görülen rüyayı zevceye ya da anneye anlatma" vurgularının, kitabî dinlerin etkisindeki tarih yazıcılığına işaret ettiği söylenebilir. Bu noktada belirtmeliyiz ki kullanılan dini motifler doğrudan bu iki devlet adamına özgü olmayıp, eseri okuyacağı öngörülen kitle üzerinde bırakacağı tesir ile ilgilidir. Nitekim çoğu durumda yazarın, siyasi ve toplumsal düzene dair bir özeleştirici yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin Cengiz Han'ın İslam dünyası üzerine çıktığı seferin sebepleri ve sonuçları dikkate alındığında rüya motifi kullanılarak verilmek istenen mesaj hâsıl olmaktadır.

Sonuç

Rüya motifi, insanlık tarihi ile beraber şekillenip anlam kazanmış ve zaman içinde sözlü ve yazılı ürünlerde yer bulmuştur. İnanç temelli bir gelişim çizgisi olan rüya motifinin, Mezopotamya'nın ilk medeniyetlerince yazıya aktarılmış olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak Animizm ve öğretisi dinlerinde yer bulan bu motifin, semavi dinlerde, bizzat peygamberlerce veya peygamberlere dair hadis anlatılarında yer bulmasıyla güvenilirliği ve inandırıcılığı artmıştır. Birçok milletin yaratılış ve devletleşme süreçlerini konu alan mitolojik eserlerde de görülen bu

anlatım biçimi, Musevilik, Hristiyanlık ve özellikle de İslamiyet eliyle tarih yazım geleneğinin önemli bir unsuru haline dönüşmüştür. Motifin kullanım alanı ve etkisi arttıkça, rüya tabiri de aynı oranda ciddiye alınan bir iş olmuş; rüya tabircileri de gerek toplum gerekse de hükümdarlarca takdir görmüşlerdir. Böylece, tarihte iz bırakan devlet adamları hakkında yazılan eserlerde, iktidara meşruiyet ve hükümdara geleceği görme yetisi veren rüya motifleri sıkça kullanılır olmuştur. Kimi zaman bu motiflerde hükümdarın ölüm karşısındaki çaresizliği veya başa gelen felaketlerin Tanrı'dan bir mesaj olduğu vurgusu da yapılmıştır.

Türk İslam tarihinde, benzer veya farklı perspektiflerde derin izler bırakmış iki devlet adamı olan Sultan Sencer ve Cengiz Han, Orta Çağ tarih yazıcılığının en önemli referans kaynakları arasında bulunurlar. Sencer'e dair rüya motiflerinde soy ve meşruiyet anlatısından ziyade ölüm, tevazu, din uluları, şeyhler ve benzeri toplum önderleri ile kurulan ilişkiler ön plana çıkmıştır. Elbette ki bu, tarihsel gerçeklikle uyumlu şekilde, dönemin siyasal ve sosyal gelişmelerini yansıtmaktadır. Sencer devrinde tarikat ve benzeri inanç akımlarının siyasi ve toplumsal alandaki etkinliğine bir vurgu yapıldığı gibi, bu durumun doğrudan tarihçilerin beklentilerini de yansıtıyor olabileceği unutulmamalıdır. Rüyalara hâkim olan ölüm temasının ise ailesinden ve yakın çalışma arkadaşlarından çok sayıda kişiyi suikast nedeniyle kaybetmiş, hayatını öldürülme korkusuyla yaşamış, uzun süre aşağılanarak esir edilmiş bir hükümdarın ruhsal durumunu yansıttığını belirtmeliyiz.

Sultan Sencer, dağılan devleti yeniden toparlayıp "Büyük Sultan" unvanını hak etmiş bir Türk İslam hükümdarı olarak kayıtlara geçerken; tarih yazıcılığının bir sonraki referans kaynağı, bu döneme kadar adından haberdar olunmayan Moğolların, yaşarken kült haline gelen ulu kağanları, Cengiz Han olmuştur. Şamanizm kültür coğrafyasında doğup büyüyen Cengiz Han, ilk olarak bu inanç etkisinde yazılan bir tarih kitabında, kutsal soyu ve kişisel yetenekleriyle öne çıkarılmıştır. Eser aynı zamanda, güçlü liderliğinin altında, kırılğan bir ruh haline sahip, korkuları ve zaafı olan bir Cengiz Han portresi çizmiştir.

Sultan Sencer gibi, Cengiz Han da gelecekte haber alma ve ölüm konusunda hassastı. Fakat Cengiz Han, iktidar yolunda önüne çıkan tüm güç odakları gibi, din adamlarının da nüfuzunu kırmıştı. Onu korkutan, öldürülmek değil; halkının gözünde neredeyse Tanrılaştırılmış olan bedeninin yitip gidecek olmasıydı. Öylesine büyük bir coğrafyaya hükmetmiş, öylesine büyük başarılar kazanmış; fakat aynı zamanda öylesine büyük acılar yaşatmış bu hükümdar hakkında söylenecek ve yazılacak çok şey vardı. İşte bu doğrultuda onu konu eden eserlerde geçen rüyaların içeriğini, daha çok yazarın iç dünyası belirlemiştir. Moğol hâkimiyeti altında eser veren yazarlar genel itibarıyla Cengiz Han'ı övüp, yüceltirken, onu, kendi inançlarına yakın görmüşlerdir. Hâkimiyet alanından uzak olanlar ise genel olarak Cengiz Han'ı bir zalim olarak görmenin yanı sıra başlarına gelen felaketlerin sebebi olarak, kendi dini ve toplumsal yapılarındaki çözülme ve yozlaşmayı öne çıkarmışlardır. Kaydedilen rüyalarda, Cengiz Han'ın yaptığı veya yapacağı işlerin bizzat Tanrı tarafından onaylanmış olduğu vurgusu bunu doğrular niteliktedir.

Etik Beyanı: Bu çalışma etik ve telif kurallarına uygun olarak yürütülmüştür. Arşiv belgeleri ve literatür kaynakları üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Abbott, J. (1873). *History of Genghis Khan*. New York: Harper & Brothers.
- Acar, A. (1997). Selçuklu sultanı Sancar'ın din siyaseti (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Albayrak, K. (2010). *Dinlerin rengi renklerin dili*. Ankara: Sarkaç.
- Amitai, R. (2014). The Mongols as seen by the Arabic sources: The view from across Asia. T. Tserendorj ve N. Khishigt (Ed.), *Chinggis Khaan and globalization, international academic conferenc*. Ulaanbaatar: Mongolian Academy of Sciences.
- Anonim (1986). *Moğolların gizli tarihi* (A. Temir, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Anonim (2008). *Altan topçı* (T. Gülensoy, Çev.). Ankara: Kültür Ajans.
- Anonim (2011). *Moğolların gizli tarihçesi* (M. L. Kaya, Çev.). İstanbul: Kabalıcı.
- Arat, R. R. ve Bang, W. (1991). *Kutadgu bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Atalay, B. (1941). *Divânü lûgat-it-Türk tercümesi* (Cilt 3). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 'Avfî, Muhammed (1906). *Lübâbü'l-elbâb*. E. Browne ve M Kazvînî (Ed.), London.
- Biran, M. (2019). *Cengiz Han* (A. F. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür.
- Bretschneider, E. (1910). *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Buzcânî, Dervîş Ali (1926). *Ravzatü'r-reyâhîn* (H. Müeyyed, Nşr.). Tahran: İntişârât-ı Bingâh.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (1988). *Tarih-i cihan güşa* (M. Öztürk, Çev.). Cilt 1, 2, 3, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Cüzcanî, Minhac-ı Sirâc (2016). *Tabakât-ı nâsirî* (M. Uyar, Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Çelebi, İ. (2008). Rüya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, ss. 306-309.
- Çelepi, M. S. (2012). Türk halk kültüründe rüya (Yayımlanmamış doktora tezi). Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (2011). *Târîhu muhtasari'd-düvel* (Ş. Yaltkaya, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Evginer, N. (2010). Psikolojik ve dini bir fenomen olarak rüya (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Günay, U. (1999). *Âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Ankara: Akçağ.
- Hermansen, M. (2008). İslamiyet'te rüyalar ve rüya görme. K. Bulkeley (Ed.), *Psikolojik, Kültürel ve Dini Boyutlarıyla Rüya*, ss. 73-92, Ankara: ODTÜ.
- Hüseyini, Sadruddin Ebul Hasan (1999). *Ahbarü'd-devleti's-Selçukiyye* (N. Lugal, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbn Haldun. (2007). Mukaddime (S. Uludağ, Yay. Haz.). İstanbul: Dergâh.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (1978). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân* (A. İkbâl). Beyrut.
- İbnü'l-Esîr (1987). *İslâm Tarihi el kâmil fi't-târih tercümesi* (Cilt 10). (A. Özyayın Çev.). İstanbul: Türkiye.
- İbnü'l-Fuvatî, Abdurrezak b. Ahmed (1274). *Mecma'ü'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*. (Cilt 3). (M. Kâzım, Thk.), Tahran: Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslami.
- İmamoğlu, A. (2004). *Psiko-sosyal açıdan rüya ve istihare*. Sakarya: Değişim
- Juzjani, Minhaj al-Siraj (1970). *Tabakat-ı nasiri: A general history of the Muhammadan dynasties of Asia* (H. G. Raverty, Çev.). New Delhi: Oriental.
- Karaman, F. (2006). Rüya. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karasoy, Y. ve Toker, M. (2005). *Türklerde şecere geleneği ve Anonim Şibanî-nâme*. Konya: Tablet.
- Karşî, Djamal (2005). *Al-mulhakat bi's- surah* (Ş. H. Vohidova ve B. B. Aminova, Çev.). İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah, Tom 3, Almatı: Dayk Press.
- Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî (2000). *Müsameretü'l-ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu. Khwandamir, Ghiyas ibn Humam al-Din (1994). *Habibu's-siyar, tome three. The reign of the Mongol and the Turk* (W. M. Thackston, Çev.). Cambridge: Harvard University.
- Korykoslu Hayton (2015). *Doğu ülkeleri tarihinin altın çağı* (A. T. Özcan, Çev.). İstanbul: Selenge.
- Köymen, M. A. (1991). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi* (Cilt 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kütük, A. (2021). Metinler arası ilişki bağlamında Orta Çağ tarih yazımında iktibas yöntemi ve bilgi deformasyonu. *Mukaddime*, 12(1), ss. 45-68.
- Lewis, B. (2004). *Haşîşîler: İslâm'da radikal bir tarikat* (K. Sarısözen, Çev.). İstanbul: Kapı.
- Oruç, Z. (2020). Sultan Sencer'in esâreti. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (12), ss. 237-260.

- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi* (Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Örnek, S. V. (1995). *100 soruda ilkellerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek.
- Özgüdenli, O. G. (2014). Büyük Selçuklu sultanlarına ait Farsça şiirler. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), ss. 39-67.
- Öztürk, H. (2023). *İslam tarihi yazıcılığında rüya motifi*. Ankara: İlâhiyât.
- Paçacı, İ. (2016). Rüya'nın delil değeri ve istihâre. *Dini Araştırmalar*, 19(48), ss. 103-128.
- Parman, S. (2001). *Rüya ve kültür, batı entelektüel geleneğinin antropolojik incelemesi* (K. Başçı, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Râvendî, Muhammed b. Ali. b. Süleyman (2020). *Râhat-üs-sudûr ve âyet-üs-sürûr* (A. Ateş, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Reşîdüddin Fazlullah (1389). *Camiü't-tevârih (Tarih-i Selatin-i Harezmi)*. Tahran: Merkezî Pejuheşî Miras-ı Mektup.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh (2014). *Câmi'ü't-tevârîh (Zikr-i târîh-i âl-i Selçûk)*, (E. Göksu ve H. Güneş, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Sadıç, F. (2022). *Büyük Selçuklu Devleti Sultan Sancar devri devlet teşkilâtı ve kültür hareketleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Schimmel, A. (2005). *Halifenin rüyaları* (T.Erkmen, Çev.). İstanbul: Kabaıcı.
- Semerkandî, Nizâmî Arûzî (2016). *Çehâr makâle* (E. Eren Soysal, Çev.). İstanbul: Demavend.
- Sepetçioğlu, N. (1995). *Karşılaştırmalı Türk destanları*. İstanbul: İrfan.
- Sübki, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali (1964). *Tabakâtü's-şâfi'yyeti'l-kübrâ* (M. Tanâhî ve A. Hulv, Nşr.). Kahire: Dâru Hecer.
- Şafak, Y. (1993). Çehâr makâle. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, ss. 248-249.
- Şebankareî. (1376). *Mecmaü'l-ensâb* (M. H. Muhaddis, Ths.). Tahran: İntişârat-ı Emîr Kebîr.
- Temizsu, H. (2012). *Cengiz yasalarının Moğol devletlerindeki uygulanışı, etkileri ve değişimleri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Usluer, F. (2009). *Hurufilik*. İstanbul: Kabaıcı.
- Weatherford, J. (2019). *Cengiz Han* (S. Karakale, Çev.). İstanbul: Kronik.
- Yıldız, A. (2007). Sultan Sencer ile Ahmed-i Câm Nâmekî arasındaki ilişkiler. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), ss. 137-149.